

Vítězslav Sommer: Vytváření „demokratického socialismu“. Stranická historiografie 50. a 60. let mezi stalinismem a reformním komunismem.

Oponentský posudek na dizertační práci

Jedná se o zdařilou dizertační práci, která přináší původní výzkum k tématu, jež dosud nebylo v historiografii soudobých dějin zpracováno. Sommer přesvědčivě dokládá vývoj tzv. stranické historiografie od tzv. zakladatelského období na přelomu 40. a 50. let, přes vytváření „paradigmatu stranických dějin“ až do fáze tzv. reformního dějepisectví zhruba od roku 1963 do roku 1968/69. Zvláště je třeba ocenit celkový přístup inspirovaný současným zahraničním bádáním nad dějinami historiografie jako kulturně-historického fenoménu a v širší souvislosti sociálně-kulturní metodologií historiografie vědy. Perspektiva „sociálního studia historiografie“ vede pak autora k velmi plodné kombinaci popisu a analýzy institucionálního vývoje (zejména ÚD KSČ), sociálně-politického dobového pozadí vývoje historiografie jako disciplíny a konečně rozboru historických paradigmat resp. vývoje klíčových dějinných narativů. Celkově lze konstatovat, že Sommer dostal úkolům, které si ve výzkumu vytyčil, přesvědčivě zrekonstruoval a pramenně doložil vývoj tzv. stranické historiografie (ovšem pouze české, nikoliv československé) od jejích počátků jako aktivní součásti dobové revoluční propagandy až po její „reformní“ fázi vytvářející důležitou součást legitimacy a „historické identity“ československého reformního komunistického hnutí v 60. letech. Za novátorské v českém odborném diskurzu považuji pojetí stalinistického období stranické historiografie, periodizaci jejího vývoje v prvních dvaceti letech její existence, některé kapitoly věnované obsahovému rozboru tehdejšího historického výzkumu a tvoření dějinných příběhů československého komunismu (např. v souvislosti s problematikou tzv. lidové fronty 30 let či konceptem tzv. národní a demokratické revoluce v roce 1945), některé konkrétní případy mocensko-politických zápasů a afér v rámci tvořícího se profesního pole stranické historiografie (viz kupř. případ Josef Kresty, s. 140-143) a konečně také rozbor vyjednávání mezi stranickým vedením a historiky okolo zásadních kolektivních děl stranické historiografie jako byla např. učebnice dějin KSČ z roku 1961. V neposlední řadě je třeba ocenit i autorův literární styl a jazykovou pečlivost, které přispívají k čtivosti textu.

Přesto se domnívám, že by téma zejména pro předpokládané knižní zpracování zasloužilo několik důležitých doplnění či rozšíření zejména v ústřední části věnované tzv. reformnímu dějepisectví. První návrh se týká širšího kontextu tehdejší české a československé historiografie. Sommer se ve svém výzkumu soustředí prakticky pouze na ÚD KSČ jako hlavní instituci stranického dějepisu a s ním profesně spjaté stranické historiky. Tím ovšem poněkud zužuje celkový obraz tohoto fenoménu, který měl přece své důležité aspekty i mimo centrální stranicko-vědeckou instituci. Práce tak poněkud celkově trpí přílišným omezením na jeden typ pramenů resp. pramenů jednoho typu provenience. Vývoj stranického dějepisectví lze podle mého názoru těžko pochopit odděleně od oboru historiografie zejm. nejnovějších dějin na dalších výzkumných pracovištích, jako byl např. HÚ ČSAV, a na vysokých školách. Autorovi se samozřejmě v práci objevují i někteří historici a aktéři mimo ÚD KSČ stejně jako jiná pracoviště, avšak celkový institucionální kontext tehdejší historiografie chybí, ačkoliv byl, např. v podobě budování ČSAV a v jejím rámci Historického ústavu, také součástí revoluční komunistické společenské přeměny. Sommer např. konstatuje vzrůstající sebevědomí ÚD KSČ vůči „ostatním složkám československé historické vědy“ (s. 137), avšak tento vztah „mezi stranickým dějepisectvím a akademickým světem“ není v dizertaci nijak meritorně popsán. Ačkoliv lze souhlasit s tím, že příslušnost k ÚD KSČ vytvářela specifickou subdisciplinární identitu, na druhé straně docházelo vždy k výraznému personálnímu překrývání (ÚD KSČ, VŠŠ ÚV KSČ, univerzity, ČSAV aj., viz také např. role tzv. historického kolegia ČSAV v některých kauzách, jehož status a fungování však není nijak

objasněno) a samozřejmě též výraznému vzájemnému ovlivňování historiků z různých pracovišť. Sommer se přitom tomuto aspektu nevyhýbá zcela, jak dokazují velice zdařilé pasáže věnované Janu Tesařovi jako tvůrci alternativního pohledu na výzkum odboje a protektorátních dějin (s. 307-315, zde by možná ještě stálo za to zmapovat reakce reformních historiků na Tesařovy kritiky, byly-li nějaké). Pokud však zohledníme Tesaře, nabízí se otázka, zda se nezamyslet např. též nad (hypotetickým) vlivem dalších výrazných postav tehdejší vědy a intelektuální scény – ať už marxistů či nikoliv - na stranické historiky jako byli např. Z. Nejedlý, R. Kalivoda, J. Kořalka, F. Graus, J. Macek, K. Kosík, R. Grebeníčková, D. Třeštík, L. Sochor, L. Nový, B. Loewenstein aj. A nemuselo jít vždy o přímý střet či ovlivnění, nýbrž o metodologickou inspiraci, jak by pravděpodobně ukázaly dějiny recepce takových prací jako byla např. Kosíkova *Česká radikální demokracie* či Kalivodova *Husitská ideologie*. Větší pozornost věnovaná širšímu kontextu (nikoliv samostatné analýze!) vývoje tehdejší československé historiografie či historického myšlení v jeho celku, by do značné míry vyřešila i některé další problémy, na něž poukazují níže.

V této souvislosti považuji za příliš stručnou také exkurzi do českého marxistického historického myšlení 20. a 30. let (s. 79-85). Sommer sice zmiňuje řadu důležitých marxistických autorů, avšak konstatuje, že se nestali základem alternativního přístupu k „utilitárnímu způsobu historického myšlení“, jež se v rámci komunistického psaní o dějinách prosadilo a našlo svůj vzor ve Zdeňku Nejedlém. Je zřejmé, že díla autorů jako byli K. Konrad, Z. Kalandra, B. Václavek, J. Šverma a koneckonců i příslušníků tzv. Historické skupiny, kteří později dosáhli akademicky významných postů, hrála významnou roli při formování nonkonformního marxistického myšlení v Československu 50. a 60. let a mohla, domnívám se, působit také - třeba zprostředkovaně - na formování reformní historiografie více než Sommer připouští.

Vedle širšího historiografického kontextu mi v práci chybí také zasazení vývoje stranické historiografie do kontextu dalších marxistických humanitních a společenských věd, které prošly velmi obdobným vývojem od neoddělitelné součásti komunistické „kulturní revoluce“ ke kritickému zrcadlu stranického panování, ať už šlo o filozofii, historický materialismus resp. sociologii, právní vědu, výzkum mezinárodních vztahů apod. Zde také zaráží, že Sommer, jehož centrálním tématem je stranická historiografie jako legitimizační nástroj reformního hnutí, opomíjí literaturu, dodnes v mnohém nepřekonanou, která analyzovala vývoj historické vědy – nikoliv pouze stranické historiografie – jako jeden z důležitých kořenů československé reformy (H. G. Skilling, V. Kusín, S. Pech)

Důležitou stránkou vývoje stranického dějepisectví po celou dobu patřilo také regionální bádání. Sommer je sice zmiňuje, poukazuje také na institucionální zakotvení regionálního stranického dějepisectví v rámci ÚD KSČ či práce Čs. výboru pro dějiny protifašistického odboje, hlouběji se mu však nevěnuje ani je neanalyzuje. Přitom alespoň částečná sonda do této problematiky by, myslím, byla velmi užitečná pro celkový obraz i „mimopražskou legitimitu“ oboru stranických dějin a jejich výzkumu.

Za nejzásadnější nedostatek posuzované práce ovšem považuji nejspíše programovou absenci slovenské problematiky, která je ovšem ze stranického dějepisectví sotva oddělitelná. Zarazí to čtenáře už při popisu institucionální struktury stranického dějepisectví, které patrně sledovalo stejný asymetrický model jako jiné státní a stranické instituce (tj. „centrální“ ÚD KSČ jemu podřízený ÚD KSS bez „české“ partnerské instituce), ale tento vztah, jeho fungování a proměny nejsou v práci blíže vysvětleny. ÚD KSS se v textu objevuje jen náhodně a bez předešlého vysvětlení (např. s. 137, s. 202). Výhradní zaměření na českou (a hlavně pražskou) část stranického dějepisectví lze snad částečně vysvětlit tím, že obě historiografie, česká a slovenská, existovaly prakticky po celou dobu existence poválečného Československa odděleně. Avšak právě rodící se stranická a obecně marxistická historiografie

50. let byla charakteristická velmi výrazným „čechoslovakistickým“ nábojem.¹ Absence tzv. slovenské otázky je pak ještě hůře vysvětlitelná při popisu tzv. reformní historiografie 60. let. Pokud hrála otázka úpravy česko-slovenského poměru resp. federalizace jednu z centrálních rolí v politickém vývoji tzv. obrodného hnutí, v historickém výzkumu mu odpovídala otázka specifiky slovenských dějin a hledání slovenského marxistického národního narativu mj. i v reinterpetaci některých nejnovějších historických událostí. Nešlo tedy jenom o některé klíčové otázky starších dějin (viz. např. problematika slov. revolučního hnutí v l. 1848-49, či snahy o reinterpetaci Ľ. Štúra), ale právě také o klíčovou událost moderní slovenské politické emancipace totiž SNP. Sommer např. uvádí *Dějinnou křížovatku* jako zásadní dílo z dílny stranických historiků (Beer, Benčík, Graca, Křen, Kural, Šolc), avšak neinterpretuje jeho důležitou politickou i historiografickou roli v kontextu slovenské otázky (mj. jako vědeckého pandánu Husákova *Svědectví o SNP*) a omezuje se pouze na spor s K. Bacílkem, který byl z hlediska celkového vývoje prosazující se celospolečenské legitimity reformní stranické historiografie sice příznačný ale vedlejší. Spojenectví reformních historiků se slovenskými emancipačními požadavky přitom hrálo mimořádně důležitou roli předurčující další vývoj pro obě strany, slovenské reformisty (Husák, Dubček) i stranické historiky (Křen, Prečan, Benčík, Hübl). Mělo také delší předeheru v rámci tzv. barnabitské rehabilitační komise, která se zabývala revizí procesů s tzv. buržoazními nacionalisty a která byla zásadní školou politického realismu pro zúčastněné reformní historiky. Také zde se mj. ukazuje, jak problematické je výhradní zaměření analýzy na ÚD KSČ, neboť tím pádem se z autorova zorného úhlu neprávem dostává i klíčová postava tohoto spojenectví Milan Hübl. Přitom Hüblův osud od Husákova patrona po Husákova vězně symbolizující osudy reformní historiografie patří zcela jistě mezi témata, jež by zasvěcený čtenář očekával. Sommer též nepostihuje klíčovou roli stranické historiografie při přehodnocování nejenom SNP, ale také rozpadu Československa v roce 1939, které mělo z pohledu slovenských stranických historiků (I. Stanek, Ľ. Lipták, S. Falt'an, a paradoxně i M. Gosiorovský) velmi odlišný důraz vyplývající z jejich soustředění na národnostní aspekty rozpadu, kritiku čechoslovakismu i dobových postojů KSČ.²

V souvislosti s absentující „slovenskou otázkou“ lze považovat za nedostatečně propracovanou kapitolu 4.4 (s. 333-344) věnující se politickému angažmá stranických historiků v reformním procesu. Dobře popsaná aktivní role ÚD KSČ a osobní účast některých historiků v poradních orgánech předních politiků Pražského jara resp. zastupitelských orgánů či odborných komisích by měla být doplněna jednak zmiňovaným spojenectvím se slovenským emancipačním hnutím, jež bylo přece jednou z hlavních ne-li hlavní mocenskou oporou stranických historiků, a jednak rozbořením politicko-kulturní publicistiky reformních historiků, která mj. naznačovala, jakým směrem se mohla reformní historiografie ubírat v případě, že by nedošlo ke její likvidaci po r. 1969.

Sommerově pozornosti tak zcela uniká další zásadní aspekt tematické inovace resp. otevírání, které lze částečně připsat na účet stranické reformní historiografie, totiž otázka přehodnocení jednoznačně česko-nacionálního pohledu na odsun sudetských Němců. Reformní historici Křen a Hübl patřili mezi první, kteří tuto otázku otevřeli před domácí československou veřejností už v letech 1967-68.³ Dějinné otázky česko-slovenského vztahu, česko-německého vztahu a obecně tzv. české otázky (jíž Sommer několikrát zmiňuje) v pojetí reformních historiků totiž spolu úzce souvisí, nelze je chápat jednu bez druhé stejně jako je nelze chápat bez vztahu k širším souvislostem tehdejšího převážně marxistického historického

¹ Srov. Adam Hudek: Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948-1968. Bratislava: HÚ SAV 2010.

² Srov. tamtéž

³ Viz. Češi, Němci, odsun : diskuse nezávislých historiků / k vyd. připravil Bohumil Černý ... [aj.] ; úvod Milan Otáhal ; doslov Jan Křen Praha : Academia, 1990, s. 6-43.

myšlení. Historické studium národnostní otázky mělo pochopitelně širší oborovou rezonanci přesahující stranickou historiografii. Ale v souvislosti s výzkumem počátků dělnického hnutí, rakouské a československé sociální demokracie a koneckonců též se zájmem o Šmerala (Šolle, Kořalka, O. Urban, J. Mlynárik, apod.) ji nelze od stranické historiografie oddělit. V této souvislosti je třeba ocenit Sommerem objevené zajímavé materiály k vnitřní kritice česko-nacionálních předsudků stranické historiografie z pera Karla Kreibicha. Je proto škoda, že autor tuto problematiku nesledoval dále a nepoukázal na další souvislosti historického bádání o národnostní problematice v českých zemích (a na Slovensku), které pravda mělo zpravidla jinou institucionální vazbu než ÚD KSČ, avšak se stranickou historiografií resp. tzv. historiografií dějin dělnického hnutí úzce souviselo.

Pokud jde o další drobné připomínky, autor na jednom místě práce letmo zmiňuje snahy o užší mezinárodní kontakty stranických historiografií v rámci socialistického bloku, avšak nesděluje čtenáři nakolik byly úspěšné či nikoliv. Je přitom známo, že v některých oblastech (např. hodnocení „kontrarevolučního charakteru“ českého a slovenského národního hnutí 1848) došlo ke sporům mezi stranickými resp. marxistickými historiky „spřátelených lidových demokracií“, konkrétně Maďarska a Československa. Také tento aspekt by mohl být alespoň obecně, tj. bez zvláštního specifického výzkumu, doplněn.

Jedním z dilemat výzkumu stranické historiografie a tvorby vědění v socialistické diktatuře obecně je problém neformálního sdělování či sdílení jistých informací, které po nějakou dobu historického vývoje nenacházejí svůj odraz v psaných pramenech. Sommer na tento problém ve své práci také několikrát upozorňuje (např. s. 232). Nabízí se zde otázka, proč nezahrnul do svého výzkumu též rozhovory s pamětníky. Stranická historiografie i vzhledem k pozdějšímu často zajímavému osudu jednotlivých osobností je ideálním tématem pro orálně-historický výzkum coby doplňkovou metodu studia archivů a relevantní literatury.

Pro případné knižní vydání práce bych autorovi také doporučoval vysvětlovat některé méně známé události a případy ze stranických dějin, viz např. aféra Guttman (s. 228ff), které jistě budou čtenářům mimo odborné kruhy vzdálené. Také je ještě třeba opravit některé překlepy či chybná jména jako Václav Vrabc a nikoliv Brabc (s. 225) resp. Karel nikoliv Antonín Kosík (s.290). Také závěr by si zasloužil pečlivější rozpracování zejména s přihlédnutím k některým důležitým tezím a poznatkům, jež se objevují v textu (viz. např. fenomén „neopuštěného stranictví“ spojující všechna vývojová stádia stranického dějepisectví, s. 243) avšak v závěru přijdou zkrátka, neboť ten je jen částečným shrnutím výsledků bádání a částečným „nepřiznaným“ výhledem dalšího osudu reformních historiků v letech po porážce Pražského jara.

I přes uvedené výtky a náměty na tematické rozšíření vesměs zamýšlené jako podněty pro další práci na tématu s cílem jeho završení v knižní monografii považuji práci za dostatečnou pro udělení akademické hodnosti PhD. a vyslovuji se proto za její přijetí.

Michal Kopeček, PhD.
Ústav českých dějin FF UK